

KS. GINTER DZIERŻON*

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie

e-mail: g.dzierzon@uksw.edu.pl

ORCID 0000-0002-5116-959X

NIEOBOWIĄZYWANIE USTAWY W KANONICZNYM PORZĄDKU PRAWNYM

Treść: Wstęp. – 1. Norma kanoniczna. – 2. Nieobowiązywanie ustawy w szczególności. – 2.1. Zasady uprzednie. – 2.1.1. Niemożliwość zachowania ustawy. – 2.1.2. Wątpliwość prawna. – 2.1.3. Epikeia. – 2.2. Instytucje odnoszące się do sytuacji szczególnych. – 2.2.1. Przywilej. – 2.2.2. Dyspensa. – Zakończenie.

Wstęp

Jedną z rzymskich paremii wyartykułowaną w zasadzie „*Ubi societas, ibi ius*” (Cic., *de leg.* 1,28), w doktrynie uznaje się za zdroworozsądkową afirmację rzeczywistości. Przywołaną zasadę odnosi się także do fenomenu Kościoła i racjonalnego stanowienia w nim prawa¹. Celnie zauważył Javier Hervada, że wszystkie porządki prawne charakteryzuje jednak pewna granica aplikowalności norm determinowana indywidualizacją oraz specyfiką systemową. Należy zauważyć, iż w kanonicznym porządku prawnym przyjęte szczególne rozwiązania pozostają w ścisłym związku i wynikają dedukcyjnie z pryncypium systemowego, w myśl którego naczelnym prawem jest zbawienie człowieka (kan. 1752 KPK)².

* **Ks. Ginter Dzierżon**, prof. dr hab., Katedra Historii, Teorii i Norm Ogólnych Prawa Kanonicznego, Wydział Prawa Kanonicznego, Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie.

¹ R. SOBAŃSKI, *Teoria prawa kościelnego*, Warszawa 1992, s. 44.

² *Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst łacińsko-polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny

Tak wyartykułowany cel kanonicznego porządku prawnego generuje jednak zasadnicze pytanie: czy każda norma stanowionej ustawy zobowiązuje wiernego bezwzględnie, a jeśli tak nie jest, to jakie jest *ratio* przyjętych szczególnych zasad i rozwiązań, korygujących istniejącą normę? Próba odpowiedzi na to pytanie stanie się celem badawczym tego opracowania. Realizacja tego celu domaga się jednak pewnego sprofilowanego uprzedniego namysłu nad charakterem normy kanonicznej.

1. Norma kanoniczna

Wspólnota, a w kanonicznym porządku prawnym, wspólnota wiernych i jej funkcjonowanie, jest centralnym obiektem normy kanonicznej stanowionej przez prawodawcę kościelnego. Poprzez bowiem jej wprowadzenie pragnie on regulować zachowania swoich podwładnych nie tylko w wymiarze moralnym, ale i prawnym³. Jednym z istotnych przedmiotów normy jest regulacja dyscypliny kościelnej; ta zaś pozostaje w ścisłym związku z fenomenem wiary⁴. Jest tak dlatego, iż przyczyną materialną normy są ludzkie zachowania. Spośród wielu możliwości ludzkich zachowań prawodawca wybiera te, które mają być zachowywane przez wiernych obligatoryjnie⁵. Wyjaśniając tę kwestię, Remigiusz Sobański stwierdził: „Ograniczenia formalne wynikają z natury normy jako generalnej reguły zachowania. Można nią objąć tylko takie zachowania, które poddają się uogólnieniu i typizacji”⁶.

Niektórzy komentatorzy w swych argumentacjach eksponują inne aspekty tego zagadnienia. I tak, Gommarus Michiels wskazał, iż norma jest dedykowana wspólnocie będącej bytem generalnym

na dzień 18 maja 2022 roku. Zaktualizowany przekład na język polski, Poznań 2022; J. HERVADA, *El ordinamiento canónico*, Pamplona 2008, s. 140.

³ T. GARCÍA BARBERENA, *Norma en sentido material y en sentido formal*, w: *La norma en el derecho canónico*. Actas del III Congreso Internacional de derecho canónico. Pamplona, 10-15 de octubre de 1976, t.1, Pamplona 1979, s. 658.

⁴ R. SOBAŃSKI, *Zasięg normy kanonicznej*, *Prawo Kanoniczne* 34(1991) 3-4, s. 37.

⁵ T. GARCÍA BARBERENA, art. cyt., s. 661.

⁶ R. SOBAŃSKI, *Zasięg normy kanonicznej*, art. cyt., s. 27.

w sensie zbioru osób fizycznych⁷. Odnosząc się do tej kwestii Sobański uwydatnił też wymiar teologiczny wspólnoty, zauważając:

Uznane w Kościele reguły zachowania – czyli normy – wynikają z faktu wspólnoty. Jest ona dana i zadana wiernym do realizacji w rzeczywistości doczesnej jako znak rzeczywistości eschatologicznej. Wspólnota jest tą wartością, która – mając być urzeczywistniana przez tych, którzy jej doznali – stanowi o teologii wszystkich norm kanonicznych. Celem każdej normy kanonicznej jest, by wspólnota znalazła realny oddźwięk w zachowaniu wiernych czyli zharmonizowanie wartości z rzeczywistością społeczną: wspólnota będąca darem do zrealizowania ma stać się (a raczej: ciągle stawać się) rzeczywistością. Do tego celu zmierza się przez konkretyzację wartości dokonującą się w wyniku poznania (przez wiarę) wspólnoty i konstytuujących ją elementów, oraz tego, co w konkretnych warunkach historycznych jej służy. Przypomnijmy, że wspólnota, stanowiąca cel norm kanonicznych, nie jest abstrakcyjnym ideałem ani jakąś wartością pozahistoryczną, lecz egzystencjalną, żywą jednością ochrzczonych z Chrystusem i między sobą. Wspólnota, realizowana jako podjęcie daru, już istnieje, gdyż scala ją Chrystus obecny przez swojego Ducha w działaniach Kościoła, przede wszystkim w słowie i w sakramentach. Przez te podejmowane w jedności z Chrystusem działania wspólnota aktualizuje i konkretyzuje się⁸.

W ten nurt wpisuje się także pogląd Javiera Otaduya, który wyeksponował w sposób szczególny równość wiernych w Kościele. Utrzymuje, iż w takim koncepcie zmierza się do unikania niepotrzebnych

⁷ G. MICHIELS, *Normae generales juris canonici*, t. 1. Lublin 1929, s. 137-138.

⁸ R. SOBAŃSKI, *Z zagadnień normy kanonicznej*, Prawo Kanoniczne 33(1990) 1-2, s. 16-17.

odniesień do poszczególności⁹. Dlatego też treści ujęte w normie mają charakter metaindywidualny¹⁰.

W funkcjonowaniu kanonicznego porządku prawnego nie wyklucza się jednak wystąpienia sytuacji wyjątkowych. Skuteczność bowiem ustawy może zostać ograniczona nie tylko skutkami unieważniającymi lub karnymi, ale także uwarunkowaniami, które czynią ustawę nieskuteczną w poszczególnych przypadkach w szczególnych okolicznościach. Idzie o sytuacje, w których ustawa w swojej generalności nie jest aplikowalna¹¹. Jest faktem, pisze Gaetano Lo Castro, że mikrohistoria jednostki wykracza poza zakres określony w normie¹². Stąd też prawodawca kościelny w pewnych przypadkach przyzwala na niezachowanie powinności wynikających z wprowadzonej normy.

Poruszając ten problem, należy jednak zauważyć, iż oprócz instytucji stanowionych prawem pozytywnym, w doktrynie wskazuje się także na hipotezy uprzednie znajdujące umocowanie w prawie naturalnym bądź wynikające z natury rzeczy, przykładem czego są niemożliwość zachowania ustawy, wątpliwość prawna oraz epikeia. Z drugiej strony w porządku prawnym Kościoła funkcjonują instytucje odnoszące się do sytuacji szczególnych, w których może znaleźć się wierny.

⁹ J. OTADUY, *Fuentes, interpretación, personas*, Pamplona 2002, s. 68: „En el fondo de esta concepción quizás subrayazca la idea que la igualdad de todos fieles requiere la existencia de un concepto de ley que evite intromisiones innecesarias de la singularidad”.

¹⁰ G. LO CASTRO, *L'uomo e la norma*, *Ius Ecclesiae* 5(1993), s. 166-173.

¹¹ E. BAURA, *Parte generale del diritto canonico*, Roma 2013, s. 367: „Si tratta di fenomeni in cui la legge, pur restando in vigore per la sua generalità dei casi, non è applicabile in quella concreta sostanza”; C.J. ERRÁZURIZ, *El derecho y la justicia en la Iglesia*, Pamplona 2023, s. 268.

¹² G. LO CASTRO, art. cyt., s. 169.

2. Nieobowiązywanie ustawy w szczególności

2.1. Zasady uprzednie

2.1.1. Niemożliwość zachowania ustawy

W pierwszej kolejności przedmiotem zainteresowania doktryny, w nawiązaniu do paremii: „*nemo potest ad impossibile obligari*” (in VI, Reg. 6) jest niemożliwość zachowania ustawy¹³. Gommarus Michiels określił niemożliwość jako niezdolność do wypełnienia warunków określonych w ustawie¹⁴. Odnosząc się do tej sytuacji, Eduardo Baura uwydatnił w sposób szczególny walor odpowiedzialności, stwierdzając, że jeśli pojawiłaby się niemożliwość zajęcia postawy (zachowania) wymaganego prawem, wówczas nie istniałaby jakakolwiek odpowiedzialność prawna, w związku z tym nie istniałoby także zobowiązanie do jej zachowania¹⁵.

Komentatorzy z reguły wskazują na dwie formy niemożliwości: niemożliwość fizyczną oraz niemożliwość moralną¹⁶. Stoją na stanowisku, iż w odniesieniu do niemożliwości fizycznej trudno mówić o jakiegokolwiek odpowiedzialności. Gdy idzie natomiast o niemożliwość moralną, to kierując się zasadą słuszności, odrębnie pod kątem odpowiedzialności należałoby rozpatrzyć każdy przypadek, rozważając szczególne uwarunkowania, w jakich znalazła się jednostka¹⁷. W doktrynie tę sytuację ujmuje się w kategoriach trudności lub niedogodności¹⁸, podkreślając, iż powinna być ona poważna¹⁹.

¹³ E. BAURA, *Parte generale...*, dz. cyt., s. 383.

¹⁴ G. MICHIELS, dz. cyt., s. 366.

¹⁵ E. BAURA, *Parte generale...*, dz. cyt., s. 383.

¹⁶ G. MICHIELS, dz. cyt., s. 366.

¹⁷ E. BAURA, *Parte generale...*, dz. cyt., s. 384.

¹⁸ E. REGATILLO, *Institutiones iuris canonici*, t.1, Santander 1961, s. 80.

¹⁹ A. VERMEERSCH, J. CREUSEN, *Epitome iuris canonici*, t. 1, Mechelinae-Romae 1937, s. 108.

2.1.2. Wątpliwość prawna

Kolejnym problemem poruszonym w kanonistyce jest kwestia waloru wątpliwości, w związku z zasadą wyartykułowaną w kan. 14 KPK, zgodnie z którą: „W razie wątpliwości prawnej ustawy nie obowiązują, nawet unieważniające i uniezdalniające (...)”. Źródłem tej zasady jest pryncypium „*in obscuris minimum est sequendum*” (in VI, Reg. 30).

Wątpliwość jest stanem niepewności umysłu z racji pojawienia się sądów przeciwstawnych, w odniesieniu do których osoba nie może zająć stanowiska. Wątpliwość jest prawna, jeśli nie ma pewności co do istnienia lub trwania albo mocy wiążącej ustawy²⁰.

Rozważając problem znaczenia wątpliwości prawnej, na początku należy zauważyć, iż zasada, określona w kan. 14 KPK nie odnosi się do obszarów prawa naturalnego oraz prawa Bożego pozytywnego, ale do jedynie do prawa pozytywnego²¹. Taki sposób wykładni wynika m.in. z faktu, iż kan. 14 KPK znalazł się w tytule pierwszym „Ustawy kościelne” pierwszej Księgi Kodeksu Prawa Kanonicznego „Przepisy ogólne”.

Według Kevina Otieno Mwandha pryncypium „*Lex dubia non obligat*” odnosi się do kazusów, w których występuje obiektywna wątpliwość²². Komentatorzy podkreślają, iż wątpliwość o takiej charakterystyce powinna być pozytywna. *Ratio* funkcjonowania tej zasady jest niedoskonałość ustawy, wynikająca z faktu, iż w tym wypadku wina leży po stronie stanowiącego prawo prawodawcy, a nie adresata aktu prawnego²³.

2.1.3. *Epikeia*

Słowo *epikeia* jest terminem występującym w doktrynie moralno-teologicznej odnoszącym się do szlachetnej postawy wiernego,

²⁰ G. MICHIELS, dz. cyt., s. 333.

²¹ A. VAN HOVE, *Commentarium Lovaniense in Codicem Iuris Canonici*, t. I/2., *Prolegomena*, Mechelinae 1928, s. 233.

²² K. OTIENO MWANDHA, *Doubt of Law. Juridical and Moral Consequences*, Roma 2016, s. 181.

²³ G. DZIERŻON, *Wątpliwość prawna a skuteczność ustawy (kan. 14 KPK)*, Kieleckie Studia Teologiczne 8(2009), s. 23.

z jednej strony faworyzującej poczucie odpowiedzialności wobec ustawy, z drugiej zaś gwarantującej wolność sumienia²⁴. Wierny bowiem w konkretnej sytuacji może być przeświadczony o tym, że obowiązująca norma obiektywnie go nie obowiązuje²⁵.

Operowanie kategorią epikei mieści się w obszarze etyczno-prawnym systemu. W doktrynie nie pojmuje się jej jedynie jako pryncypium interpretacyjnego ustawy, chociaż zakłada się pewien związek z nią w sensie nawiązania do woli ustawodawcy w sytuacji wystąpienia faktów nieprzewidzianych bądź nieprzewidywalnych, które skutkują tym, że adresat ustawy znajduje się poza sferą zobowiązań wynikających z ustawy. Nie wyklucza się zatem, iż wierny, kierując się roztropnym sądem, zajmuje postawę przejawiającą się w niezachowaniu ustawy w poszczególnym przypadku ze względu na zaistniałe specyficzne uwarunkowania²⁶. Waler epikei z jednej strony znajduje umocowanie w cnocie roztropności, z drugiej zaś, w sprawiedliwości legalnej²⁷.

Ratio funkcjonowania epikei wynika z zasad roztropnego stosowania prawa, a także sprawiedliwej woli prawodawcy. Aplikując ją, bazuje się na przypuszczalnym zamiarze prawodawcy, a nie interpretacji zgodnie z literą prawa, która w szczególnych, nadzwyczajnych okolicznościach nieprzewidzianych przez ustawodawcę byłaby szkodliwa tak dla dobra osobistego, jak i wspólnego; byłaby sprzeczna z samym celem stanowienia prawa²⁸. Podjęta przez wiernego w tej sytuacji

²⁴ R. COPPOLA, *Epiqueya*, w: *Diccionario general de Derecho canónico*, red. J. Ota-
duy, A. Viana, J. Sedano, t. 3, Pamplona 2012, s. 635: „Con término «epiqueya» se
designa (...) la actitud virtuosa que prioriza en el cristiano el sentido de la responsa-
bilidad ante la ley y asegura la libertad de conciencia”.

²⁵ R. SOBAŃSKI, *Teoria prawa...*, dz. cyt., s. 239.

²⁶ R. COPPOLA, *Epicheia ed aequitas canonica: strumenti d'interpretazione delle
norme e delle fonti del diritto*, w: *Ius divinum*, red. J.I. Arrieta, Venezia 2010, s. 622.

²⁷ A. VAN HOVE, dz. cyt., s. 282.

²⁸ H. JUROS, J. KRUKOWSKI, *Epikeia*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, red. M. Si-
tarz, Lublin 2019, kol. 734.

decyzja jest więc aktem przeciw prawu²⁹. Carlos José Errázuriz stosowanie epikei postrzega w kategoriach realizacji zasad sprawiedliwości w przypadku szczególnym³⁰.

2.2. Instytucje odnoszące się sytuacji szczególnych

Giuseppe D'Annibale, pochylając się nad rozwiązaniami systemowymi spostrzegł, iż z faktu, że ustawa jest *praeceptum commune*, nie wynika, iż nie można stanowić prawa poszczególnego (*ius singulare*) obok bądź przeciw prawu, przykładem czego są przywileje i dyspensy³¹. Argumentując, Baura spostrzegł, iż w normach o charakterze generalnym co do zasady pomija się okoliczności poszczególnych przypadków o charakterze wyjątkowym, które domagają się zastosowania odrębnych rozwiązań³². Z tych powodów w kanonicznym porządku prawnym funkcjonują wspomniane instytucje przywileju i dyspensy.

2.2.1. Przywilej

W kan. 76 § 1 KPK określono przywilej jako łaskę udzieloną dla pożytku określonych osób fizycznych lub prawnych. Celnie zauważył Eduardo Labandeira, iż w Kodeksie ustawodawca w przywołanej normie nie uczynił wyraźnego odniesienia do wyjątkowości tej instytucji; w doktrynie tę specyficzną charakterystykę dedukcyjnie wywodzi się z treści niektórych regulacji (kan. 59, 76, 77 KPK)³³. Chodzi bowiem o łaskę udzieloną reskryptem jednej lub wielu osobom konkretnym³⁴. Wielu autorów postrzegało ten szczególny akt jako ustawę prywatną (Ferraris, Reiffenstuel, Ballerini, De Angelis,

²⁹ E. CORECCO, *Valore dell'atto contra legem*, w: La norma en el derecho canónico. Actas del III Congreso Internacional de derecho canónico. Pamplona, 10-15 de octubre de 1976, t.I, Pamplona 1979, s. 850.

³⁰ C.J. ERRÁZURIZ, *Curso fundamental sobre el derecho de la Iglesia*, t.I. Pamplona 2021, s. 190.

³¹ G. D'ANNIBALE, *Summula Theologiae Moralis*, t.I, Romae 1896, n. 217-218, s. 207.

³² E. BAURA, *Parte generale...*, dz. cyt., s. 385.

³³ E. LABANDEIRA, *Trattato di diritto amministrativo canonico*, Milano 1994, s. 333.

³⁴ TAMŻE, s. 332.

Wernz)³⁵. Przedstawiciele tego nurtu podkreślali, że chodzi o akt dedykowany adresatom znajdującym się w szczególnych potrzebach, które wykraczają poza dyspozycję normy mającej charakter generalny³⁶. Stąd też przywilej będący aktem obok lub przeciw prawu³⁷ nie jest aktem o charakterze generalnym, ale aktem konkretnym³⁸. Adolf van Hove określił przywilej przeciw prawu następująco: „*Privilegium contra ius inducit conditioem iuridicam, qua permittitur quo lege prohibetur*”. Zauważył też, iż *de facto* przywileje obok prawa występują bardzo rzadko³⁹.

W doktrynie przywilej jest określany jako o prawo wyjątkowe (*ius exceptionale*) albo prawo prywatne faworyzujące (*lex privata favorabilis*)⁴⁰. Przywilej jest prywatny, gdyż z jednej strony jego adresatem jest osoba prywatna, z drugiej zaś, przedmiotem aktu jest dobro szczególne⁴¹. Według Jorge Horta Espinozy funkcjonowanie tej instytucji jest odzwierciedleniem zdolności dostosowania cechującego się elastycznością systemu do wymagań konkretnych⁴².

³⁵ TAMŻE, s. 334.

³⁶ P. LOMBARDÍA, *Lecciones de derecho canonico*, Madrid 1984⁵, s. 166.

³⁷ G. DZIERŻON, *Kontrowersje wokół definicji legalnej przywileju zawartej w kan. 76 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego*, *Annales Canonici* 7(2011), s. 103 i 110.

³⁸ J. CANOSA, *El privilegio en el contexto de los derechos de los fieles*, *Fidelium Iura* 12(2002), s. 74.

³⁹ A. VAN HOVE, dz. cyt., s. 33 i 36.

⁴⁰ H. SOCHA, *Allgemeine Normen*, w: *Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici*, red. K. Lüdicke, t. 1, Essen 1983, ad 76, n. 3.

⁴¹ A. BERNÁRDEZ CANTÓN, *Parte general de derecho canónico*, Madrid 2001, s. 143.

⁴² J. HORTA ESPINOZA, *Una legge fatta a misura dell'uomo. Introduzione ai libri I e II del Codice di Diritto Canonico*, Roma 2007, s. 55: „Ma nel linguaggio canonico il privilegio, che pure definisce una situazione giuridica a quella determinata del diritto commune, pone in evidenza non tanto l'aspetto discriminatorio, quanto piuttosto la capacità dell'ordinamento canonico di addatarsi con estrema duttilità alle esigenze concrete”. I. ZUANAZZI, *La tutela dei diritti in tema di privilegio*, *Ius Ecclesiae* 23(2011), s. 100. Ferowana w doktrynie teza wynika z dyskusji konsultorów prowadzonej podczas prac kodyfikacyjnych. Na ten temat zob. PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI RECOGNOSCENDO, *Coetus studiorum recognoscendis Normis Generalibus Codicis (Sessio III)*, 19-23.02.1968, *Communicationes* 19(1987), s. 27-33.

Aplikacja przywileju w konkretnym przypadku jest słuszna, gdyż nie godzi w dobro wspólne, a jest przychylna adresatowi, który znalazł się w szczególnej sytuacji⁴³. Udzielanie tego reskryptu ma także walor etyczny. Kościół bowiem, opierając się na zasadzie słuszności, podejmując stosowaną decyzję, kieruje się godnością każdego wiernego, nie abstrahując od dobra wspólnego⁴⁴.

2.2.2. Dyspensa

Również funkcjonowanie instytucji dyspensy pozostaje w związku z nieaplikowalnością ustawy, o czym świadczy kan. 85 KPK, w myśl którego dyspensa jest rozluźnieniem ustawy czysto kościelnej w szczególnym przypadku. W związku z tym rodzi się pytanie o *ratio* tego normatywnego ujęcia. Poruszając tę kwestię, trzeba być świadomym tego, iż w kanonistyce rozumienie instytucji dyspensy jest dalekie od pozytywizmu prawnego. W doktrynie wskazuje się, iż w rzeczywistości mogą zaistnieć sytuacje, które nie mieszczą się w zakresie normy, czyniąc ją tym samym nieaplikowaną⁴⁵. W związku z tym należałoby zastanowić się nad trafnością polskiego tłumaczenia łacińskiego „*in casu particulari*” występującego w kan. 85 KPK, który przetłumaczono jako „w poszczególnym przypadku”. Wydaje się, iż tym sposobem tłumacz nawiązał do tytułu czwartego pierwszej Księgi Kodeksu „Poszczególne akty administracyjne”, a takim aktem zapewne jest dyspensa, o której traktuje ustawodawca rozdziale czwartym „Dyspensy” mieszczącym się w obszarze tego tytułu. Op-tując za odmiennym tłumaczeniem, należy spostrzec, iż w tytule czwartym prawodawca posłużył się przymiotnikiem „*singularis*”, w kan. 85 KPK natomiast występuje przymiotnik „*particularis*”, którego jednym z desygnatów jest „szczególny”⁴⁶. Trzeba przyznać, iż

⁴³ J. CANOSA, *Privilegio*, w: *Diccionario general de Derecho canónico*, red. J. Ota-duy, A. Viana, J. Sedano, t. 6, Pamplona 2012, s. 473-476.

⁴⁴ J. CANOSA, *El privilegio en el contexto...*, art. cyt., s. 95.

⁴⁵ G. DZIERŻON, *Dyspensa w kanonicznym porządku prawnym. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 2020, s. 62.

⁴⁶ J. SONDEL, *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997, s. 714.

polskie słowo „szczególny” bardziej przystaje do istoty kanonicznej instytucji dyspensy. Zasadniczym bowiem powodem jej udzielenia jest pojawienie się sytuacji wyjątkowej, w której znalazł się adresat normy – wierny⁴⁷. Zwolnienie wiernego z wypełnienia zobowiązań określonych w normie komentatorzy wiążą z ideami miłosierdzia⁴⁸ oraz *oikonomii*⁴⁹. W systemie nie wyklucza się takiej ewentualności z tej racji, że w ustawie mającej charakter generalny nie da się przewidzieć każdej sytuacji, która może zaistnieć⁵⁰. Poruszając ten problem, nie można też pominąć naczelnego pryncypium kanonicznego porządku prawnego wyartykułowanego w kan. 1752 KPK, iż najwyższym prawem jest zbawienie człowieka. To właśnie realizacji tego celu służy m.in. instytucja dyspensy.

Zakończenie

Z przeprowadzonych wywodów wynika, iż w kanonicznym porządku prawnym występuje szerokie spektrum hipotez, w których ze względu na różne powody przepisy zawarte w ustawie stają się nieaplikowane. Trzeba podkreślić, iż różnorodność możliwości wystąpienia pewnych hipotecznych kazusów jest odzwierciedleniem złożoności funkcjonowania systemu kanonicznego.

Bazą kościelnego porządku prawnego jest jego umocowanie w fenomenie Kościoła o charakterze bożo-ludzkim⁵¹. W porządku

⁴⁷ E. BAURA, *La dispensa canonica dalla legge*, Milano 1997, s. 133.

⁴⁸ Na temat idei miłosierdzia zob. W. KASPER, *Misericordia. Concetto fondamentale del vangelo-Chiave della vita cristiana*, Brescia 2014, s. 7-303.

⁴⁹ E. BAURA, *Misericordia, oikonomia e diritto nel sistema matrimoniale canonico*, w: *Misericordia e diritto nel matrimonio*, red. C.J. Errázuriz, M.A. Ortiz, Roma 2014, s. 27; M. SCHMOECKEL, *Dispensatio als Ausgleich zwischen iustitia, misericordia und prudentia*, w: *Der Einfluss der Kanonistik auf die europäische Rechtskultur*, red. F. Roumy, M. Schmoeckel, O. Condorelli, t. 2, Wien 2011, s. 163-168; G. DZIERŻON, *Dyspensa...*, dz. cyt., s. 62.

⁵⁰ A. BUNGE, *Las claves del Código. El libro I del Código de Derecho Canonico*, Buenos Aires 2006, s. 165.

⁵¹ J. HERVADA, *El ordenamiento canónico*, dz. cyt., s. 85-89.

tym Kościół interpretuje i aplikuje prawo Chrystusa⁵². W wykładni norm nie można więc abstrahować od wymiaru eklezjologicznego. Odnosząc się do tej kwestii Tomasz Gałkowski celnie zauważył: „Prawo kościelne ma inny punkt wyjścia niż konwencjonalność, która stoi u początków porządków państwowych. Jego źródło znajduje się w przepowiadaniu Kościoła, wspólnoty zjednoczonej wiarą w Chrystusa i głoszącej go swoim świadectwem. Nauczanie wiary wymusza konkretne sposoby postępowania, które stają się wiążące”⁵³.

Fundamentem kanonicznego porządku prawnego jest prawo naturalne⁵⁴. Poruszając tę kwestię należy zwrócić uwagę, iż kanoniczny koncept prawa naturalnego różni się od immanentnego konceptu funkcjonującego w prawie rzymskim. Z biegiem czasu w porządku rzymskim prawo naturalne przestało pełnić funkcję normatywną, ale było jedynie kategorią opisową⁵⁵. Według Sary Menzinger w epoce kanonistyki klasycznej miał miejsce proces deifikacji prawa natury, w wyniku czego uwydatniono w jego transcendentnym odniesieniu⁵⁶. W koncepcie tym człowiek jest postrzegany nie jedynie jako byt naturalny, ale także jako byt stworzony przez Boga⁵⁷. Przeniknięte chrześcijańskością podejście w efekcie rzutowało na pojmowanie innych kwestii, przykładem czego, jest m.in. zaprezentowana w tym opracowaniu typologia: niemożliwość fizyczna – niemożliwość moralna. Rozróżnienie to zostało wypracowane przez średniowiecznych kanonistów, którzy wyróżnili niemożliwość ze względu na prawo (*impossibilitas iuris*) oraz niemożliwość ze względu na stan faktyczny (*impossibilitas facti*). W literaturze przedmiotu za twórcę typologii: niemożliwość fizyczna (*impossibilitas physica*) – niemożliwość

⁵² G. NEDUNGATT, *Theology of Law*, Roma 2019, s. 190.

⁵³ T. GAŁKOWSKI, *Ogólne zasady prawa w prawie kanonicznym*, Warszawa 2020, s. 188.

⁵⁴ Szerzej na ten temat zob. J. HERVADA, *Historia prawa naturalnego*, tłum. z jęz. hiszp. J. Karaś, Kraków 2013.

⁵⁵ J. KRZYNÓWEK, *Ius naturale*, w: *Wielka Encyklopedia prawa*, red. B. Sitek, W. Wołodkiewicz, t. 1, Warszawa 2014, s. 223.

⁵⁶ S. MENZINGER, *Finzioni del diritto medievale*, Macerata 2023, s. 115.

⁵⁷ K. MÖRSDORF, *Fondamenti del diritto canonico*, Venezia 2008, s. 152.

moralna (*impossibilitas moralis*) uznaje się Samuela von Pufendorfa (1632-1694)⁵⁸.

Wracając do funkcjonowania kanonicznego porządku prawnego należy zauważyć, iż niemożliwość fizyczna zwalnia z zachowania ustawy z prawa naturalnego. Inaczej ma się rzecz z kwestią niemożliwości moralnej (do której nie odnoszono się w prawie rzymskim), pojmowaną w doktrynie w kategoriach poważanej niedogodności. Teoretycy prawa z jednej strony wiążą ją z epikeią, z drugiej zaś, ze słusnością kanoniczną⁵⁹.

Kolejny wątek poruszany w tym opracowaniu dotyczył relewantności wątpliwości prawnej. Należy podkreślić, iż *ratio* zasady ujętej w kan. 14 KPK jest obiektywnie złe prawo. W doktrynie operuje się też określeniem „psucie prawa” (*corruptio legis*). Przyjęta w systemie zasada o nieaplikacji ustawy wynika z faktu, iż w przypadku pojawienia się wątpliwości prawnej wina leży pod stronę ustawodawcy, a nie adresata. W takiej sytuacji podmiot pasywny ma utrudniony dostęp do prawdy⁶⁰. W tej hipotezie zatem nieaplikowalność ustawy wynika z natury rzeczy.

Kontynuując, należy też zwrócić uwagę na fakt, iż system kanoniczny charakteryzuje się elastycznością, przykładem czego jest funkcjonowanie instytucji przywileju i dyspensy oraz zasady epikei. Eugenio Corredo nie postrzegał jedynie elastyczności (zjawiska opartego na zasadzie słusności), jako zdolności dostosowania prawa kanonicznego do specyficznej sytuacji wystąpienia przypadku szczególnego (przywilej, dyspensa), ale uznał ją za charakterystykę bardziej dogłębną, która zakresowo obejmuje nie tylko aspekt techniczno-prawny problemu, ale w sposób szczególny również dwa inne wymiary: jurydyczny i teologiczny, kreujące normę wiążącą, pozostającą

⁵⁸ M. JOŃCA, *Impossibilitas*, w: Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego. Podstawowe pojęcia, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa 2016, s. 176-177.

⁵⁹ R. COPPOLA, *Considerazioni sul grave incomodo nell'ordinamento canonico*, w: La norma en el derecho canónico. Actas del III Congreso Internacional de derecho canónico. Pamplona, 10-15 de octubre de 1976, t.I, Pamplona 1979, s. 725.

⁶⁰ K. OTIENO MWANDHA, dz. cyt., s. 221.

w ścisłej korelacji z eklezjologiczną kategorią „communio”⁶¹. Rozwiązania systemowe w tej materii wyrażone w instytucjach dyspensy i przywileju rodzą też pewną wątpliwość, którą należałoby wyartykułować w formie pytania: jakie są racje funkcjonowania tych dwóch odrębnych przecież instytucji? Odpowiadając na to pytanie należy spostrzec, iż w przeciwieństwie do dyspensy, która zwalnia z obowiązku zachowania ustawy w przypadku sytuacji szczególnej, w wyniku udzielonego przywileju dochodzi do ustanowienia specjalnego prawa pozytywnego, w następstwie czego norma generalna zostaje zmodyfikowana⁶². Taki mechanizm zaś nie miejsca ma w przypadku dyspensy, gdzie norma w poszczególnym przypadku ulega rozluźnieniu, przy jednoczesnym obowiązywaniu ustawy.

W szerokim spektrum rozwiązań systemowych szczególną rolę pełni epikeia. Remigiusz Sobański określił ją mianem normy korygującej. Argumentując zauważył, iż „Jeśli jakaś norma prawnie, tzn. według jej brzmienia, wydaje się przylegać do sytuacji, faktycznie jednak je stosowanie – mimo szczerych chęci – nie integruje we wspólnotę, wymaga ona elastycznej aplikacji, nawet korekty”⁶³. Corresco uznał epikeię za przypadek paradygmatyczny aktu przeciw prawu ze skutecznością bezpośrednią⁶⁴.

Kończąc, Sobański wskazał, iż autorytet wiary jest źródłem mocy wiążącej prawa kościelnego. Pomijając zasady interpretacyjne wywodzące się z prawa natury bądź wynikające z natury rzeczy pozostałe instytucje i zasady funkcjonujące w kanonicznym porządku prawnym znajdują umocowanie w naczelnym pryncypium systemowym, w myśl którego naczelnym prawem systemu kanonicznego jest zbawienie dusz (kan. 1752 KPK)⁶⁵. Zasada ta, zauważył Gałkowski, nie jest zasadą inspirującą, ale zasadą urzeczywistniającą się poprzez

⁶¹ E. CORECCO, art. cyt., s. 851.

⁶² J. HORTA ESPINOZA, dz. cyt., s. 55.

⁶³ R. SOBAŃSKI, *Kościół-prawo-zbawienie*, Katowice 1979, s. 284.

⁶⁴ E. CORECCO, dz. cyt., s. 850.

⁶⁵ R. SOBAŃSKI, *Kościół-prawo...*, dz. cyt., s. 284. Zob. także: G. ZANNONI, *Il diritto canonico nell'ontologia della fede*, Venezia 2011.

działanie (działania) wiernych⁶⁶. Zaprezentowane instytucje i zasady mają zatem służyć pomocą wiernym w realizacji tego celu.

Bibliografia

Źródła

- Codex Iuris Canonici auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatus* (25.01.1983), AAS 75 (1983), pars II, s. 1-317; tekst łacińsko-polski: *Kodeks Prawa Kanonicznego promulgowany przez papieża Jana Pawła II w dniu 25 stycznia 1983 roku*. Stan prawny na dzień 18 maja 2022 roku.
- M Tulli Ciceronis De legibus libri tres*, ed. G.H. Moser, G.F. Creuzen, Francoforti ad Moenum 1824.
- PONTIFICIA COMMISSIO CODICI IURIS CANONICI RECOGNOSCENDO, *Coetus studiorum recognoscendis Normis Generalibus Codicis (Sessio III)*, 19-23.02.1968, *Communicationes* 19(1987), s. 27-33.
- Regulae iuris. Liber Sextus Bonifatii VIII*, w: *Corpus Iuris Canonici*, ed. E. Friedberg, t.2, Lipsiae 1881, s. 1222-1124.

Literatura

- BAURA E., *La dispensa canonica dalla legge*, Milano 1997.
- BAURA E., *Misericordia, oikonomia e diritto nel sistema matrimoniale canonico*, w: *Misericordia e diritto nel matrimonio*, red. C.J. Errázuriz, M.A. Ortiz, Roma 2014, s.23-45.
- BAURA E., *Parte generale del diritto canonico*, Roma 2013.
- BERNÁRDEZ CANTÓN A., *Parte general de derecho canónico*, Madrid 2001.
- BUNGE A., *Las claves del Código. El libro I del Código de Derecho Canonico*, Buenos Aires 2006.
- CANOSA J., *El privilegio en el contexto de los derechos de los fieles*, *Fidelium Iura* 12(2002), s. 69-103.
- CANOSA J., *Privilegio*, w: *Diccionario general de Derecho canónico*, red. J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, t. 6, Pamplona 2012, s. 473-476.
- COPPOLA R., *Considerazioni sul grave incomodo nell'ordinamento canonico*, w: *La norma en el derecho canónico. Actas del III Congreso Internacional de derecho canónico*. Pamplona, 10-15 de octubre de 1976, t. 1, Pamplona 1979, s. 715-729.
- COPPOLA R., *Epicheia ed aequitas canonica: strumenti d'interpretazione delle norme e delle fonti del diritto*, w: *Ius divinum*, red. J.I.Arrieta, Venezia 2010, s. 619-627.
- COPPOLA R., *Epiqueya*, w: *Diccionario general de Derecho canónico*, red. J. Otaduy, A. Viana, J. Sedano, t. 3, Pamplona 2012, s. 635-637.

⁶⁶ T. GAŁKOWSKI, dz. cyt., s. 191.

- CORECCO E., *Valore dell'atto contra legem*, w: La norma en el derecho canónico. Actas del III Congreso Internacional de derecho canónico. Pamplona, 10-15 de octubre de 1976, t.1, Pamplona 1979, s. 839-875.
- D'ANNIBALE G., *Summula Theologiae Moralis*, t.1, Romae 1896.
- DZIERŻON G., *Dyspensa w kanonicznym porządku prawnym. Studium prawnohistoryczne*, Warszawa 2020.
- DZIERŻON G., *Kontrowersje wokół definicji legalnej przywileju zawartej w kan. 76 § 1 Kodeksu Prawa Kanonicznego*, *Annales Canonici* 7(2011), s. 101-112.
- DZIERŻON G., *Wątpliwość prawna a skuteczność ustawy (kan. 14 KPK)*, *Kieleckie Studia Teologiczne* 8(2009), s. 21-29.
- ERRÁZURIZ C.J., *Curso fundamental sobre el derecho de la Iglesia*, t.1. Pamplona 2021.
- ERRÁZURIZ C.J., *El derecho y la justicia en la Iglesia*, Pamplona 2023.
- GAŁKOWSKI T., *Ogólne zasady prawa w prawie kanonicznym*, Warszawa 2020.
- GARCÍA BARBERENA T., *Norma en sentido material y en sentido formal*, w: La norma en el derecho canónico. Actas del III Congreso Internacional de derecho canónico. Pamplona, 10-15 de octubre de 1976, t.1, Pamplona 1979, s. 655-678.
- HERVADA J., *El ordinamiento canónico*, Pamplona 2008.
- HERVADA J., *Historia prawa naturalnego*, tłum. z hiszp. J. Karaś, Kraków 2013.
- HORTA ESPINOZA J., *Una legge fatta a misura dell'uomo. Introduzione ai libri I e II del Codice di Diritto Canonico*, Roma 2007.
- JOŃCA M., *Impossibilitas*, w: *Leksykon tradycji rzymskiego prawa prywatnego*. Podstawowe pojęcia, red. A. Dębiński, M. Jońca, Warszawa 2016, s. 176-177.
- JUROS H., KRUKOWSKI J., *Epikieia*, w: *Leksykon prawa kanonicznego*, red. M. Sitarz, Lublin 2019, kol. 734-738.
- KASPER W., *Misericordia. Concetto fondamentale del vangelo-Chiave della vita cristiana*, Brescia 2014.
- KRZYNÓWEK J., *Ius naturale*, w: *Wielka Encyklopedia prawa*, red. B. Sitek, W. Wołodkiewicz, t. 1, Warszawa 2014, s. 223.
- LABANDEIRA E., *Trattato di diritto amministrativo canonico*, Milano 1994.
- LO CASTRO G., *L'uomo e la norma*, *Ius Ecclesiae* 5(1993), s. 159-194.
- LOMBARDÍA P., *Lecciones de derecho canonico*, Madrid 1984.
- MENZINGER S., *Finzioni del diritto medievale*, Macerata 2023.
- MICHIELS G., *Normae generales juris canonici*, t. 1. Lublin 1929.
- MÖRSDORF K., *Fondamenti del diritto canonico*, Venezia 2008.
- NEDUNGATT G., *Theology of Law*, Roma 2019.
- OTADUY J., *Fuentes, interpretación, personas*, Pamplona 2002.
- OTIENO MWANDHA K., *Doubt of Law. Juridical and Moral Consequences*, Roma 2016.
- REGATILLO E., *Institutiones iuris canonici*, t.1, Santander 1961.
- SCHMOECKEL M., *Dispensatio als Ausgleich zwischen iustitia, misericordia und prudentia*, w: *Der Einfluss der Kanonistik auf die europäische Rechtskultur*, red. F. Roumy, M. Schmoeckel, O. Condorelli, t. 2, Wien 2011, s. 155-184.

- SOBAŃSKI R., *Kościół-prawo-zbawienie*, Katowice 1979.
- SOBAŃSKI R., *Teoria prawa kościelnego*, Warszawa 1992.
- SOBAŃSKI R., *Z zagadnień normy kanonicznej*, Prawo Kanoniczne 33(1990) 1-2, s. 3-20.
- SOBAŃSKI R., *Zasięg normy kanonicznej*, Prawo Kanoniczne 34(1991) 3-4, s. 27-50.
- SOCHA H., *Allgemeine Normen*, w: Münsterischer Kommentar zum Codex Iuris Canonici, red. K. Lüdicke, t. 1, Essen 1983, ad 76.
- SONDEL J., *Słownik łacińsko-polski dla prawników i historyków*, Kraków 1997.
- VAN HOVE A., *Commentarium Lovaniense in Codicem Iuris Canonici*, t. I/2., *Prolegomena*, Mechelinae 1928.
- VERMEERSCH A., CREUSEN J., *Epitome iuris canonici*, t. 1, Mechelinae-Romae 1937.
- ZANNONI G., *Il diritto canonico nell'ontologia della fede*, Venezia 2011.
- ZUANAZZI I., *La tutela dei diritti in tema di privilegio*, Ius Ecclesiae 23(2011), s. 84-106.

NIEOBOWIĄZYWANIE USTAWY W KANONICZNYM PORZĄDKU PRAWNYM

Streszczenie: W zaprezentowanym opracowaniu autor podjął namysł nad problematyką nieobowiązywania ustawy w kanonicznym porządku prawnym. Już we „Wstępie” zauważył, co później wykazał, że w funkcjonujące w systemie zasady (niemożliwość zachowania ustawy, wątpliwość prawna, epikeia) i instytucje (przywilej, dyspensa) są odzwierciedleniem specyfiki prawa kościelnego, osadzonego w fenomenie Kościoła. Wykazał, iż autorytet wiary jest źródłem mocy wiążącej prawa. Specyfika wyartykułowanych przez autora specyficznych zasad i instytucji zwalniających z zachowania ustawy, w jego opinii, pozostaje w ścisłym związku z naczelnym pryncypium systemu kanonicznego, w myśl którego najwyższym prawem jest zbawienie dusz (kan. 1752).

Słowa kluczowe: ustawa kościelna, niemożliwość, wątpliwość prawa, przywilej, dyspensa, epikeia

NON-APPLICABILITY OF THE LAW IN THE CANONICAL LEGAL ORDER

Summary: In the presented study, the author reflects on the issue of the non-applicability of a statute within the canonical legal order. Already in the 'Introduction', he observed—and later demonstrated—that the principles functioning within the system (such as the impossibility of observing the law, legal doubt, and epikeia) and institutions (privilege, dispensation) reflect the unique nature of ecclesiastical law, which is rooted in the phenomenon of the Church. He argued that the authority of faith is the source of the binding force of the law. The specific principles and institutions articulated by the author, which exempt individuals from adhering to the law, are closely connected with the supreme principle of the canonical system, according to which the supreme law is the salvation of souls (can. 1752).

Keywords: ecclesiastical law, impossibility, doubt of law, privilege, dispensation, epikeia (tłum. M. Bugaj)